

doi: 10.5281/zenodo.4983202

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ДОШКІЛЬНИКАМИ ЗНАЧЕННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І ВЖИВАННЯ ЇХ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ:
АКТУАЛЬНИЙ СТАН РОЗВИТКУ**

*Peculiarities of Children's Understanding of the Figurative Meaning of Phrases and
their Use in Spontaneous Speech: The relevant a State of Development*

Nataliia Kharchenko

Dr.Sc. in Psychology, Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
kharchenko.nataliia.v@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9958-5226>

Inna Mysan

Ph.D. in Pedagogy, Assistant Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
mysan.iv79@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9416-4484>

Abstract: *The aim of the research was to study psycholinguistic features of children's development of operations of understanding figurative meaning of phraseological expressions and their verbalization in speech. To this end we used methods of assessing the understanding of figurative meaning of proverbs and metaphors, direct interpretation of a word, choosing one variant of meaning from several paraphrases, interviewing children, recording their statements on dictaphone, and talking to children. The analysis of children's speech was carried out according to the criteria and corresponding indicators: semantic (lexical, metaphorical, conceptual), pragmatic (active use of phrases, correct reproduction, appropriateness of actualization), expressive-stylistic (evaluative, emotional, figurative speech). Four levels of children's operations of understanding figurative meaning of phraseological expressions and their use in speech were identified: high, sufficient, average, low, each of which correlated with certain psychological and psycholinguistic characteristics.*

Keywords: *understanding of figurative meaning of phraseological units, explication of phraseological units, speech learning, phraseological units.*

Вступ
Introduction

Важливе значення для мовленнєвого та психічного розвитку дошкільників є володіння ними фразеологічними одиницями, які не тільки унормовують мову дітей, підвищують культуру мовлення й увиразнюють висловлювання дошкільників, а передусім залучають дітей до витоків національної культури, усної народної творчості, народної мудрості, представлені у влучних, дотепних і колоритних виражальних засобах рідної мови – фразеологізмах. Крім того, за допомогою фразеологізмів дитина має можливість експресивно відтворювати в мовленні різноманітні соціальні події, неупереджено характеризувати людей, їхні дії та вчинки.

Причиною реалізації цієї наукової розвідки було те, що до цього часу переважна більшість наукових досліджень із означеної проблеми здійснювалася в парадигмі когнітивної психології. Проблематика психолінгвістики фразеології дітей (сприймання та розуміння значення фразеологізмів та їхня вербалізація у спонтанному мовленні) потребує, на думку авторів, поглибленого вивчення. Вибір вікової категорії дітей – старший дошкільний вік – зумовлений тим, що саме в цьому віці в дошкільників активно розвивається внутрішнє мовлення, яке відіграє винятково важливу й особливу роль у перебігу таких видів мовленнєвої діяльності, як аудіювання (вербальне сприймання та розуміння мовлення) і говоріння (Выготский, 1999; Ахутина, 2002). У старшому дошкільному віці діти починають осмислювати переносні значення слів, у них інтенсивно розвивається вербально-логічне мислення, сприймання, уява, пам'ять, які безпосередньо пов'язані з мовленням; дошкільники вчаться вербально експлікувати думки, почуття, наміри, бажання, переконання, судження в образному, колоритному, емоційно-експресивному, виразному мовленні. Діти цього віку спроможні адекватно сприймати та виражати у висловах емоційність та оцінку, які є важливими складовими структури фразеологічного значення. Зокрема вони здатні надавати оцінку всьому, що їх оточує, виражаючи свою оцінку за допомогою емоційних засобів мови; у них динамічно починає актуалізуватися оцінна та пояснювальна функції слова. У цьому віці удосконалюються параметри експресивних ознак, диференційованості й узагальнення експресії (Гвоздев, 1961; Харченко, 1987; Abrahamsen & Burke-Williams, 2004; Chiappe D. & Chiappe P., 2007; Caillies & LeSourn-Bissaoui, 2008).

Об'єкт дослідження – процес розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку. *Предмет дослідження* – стан та психолінгвістичні особливості розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів і експлікації їх в усному спонтанному мовленні. *Мета дослідження* полягала у вивченні психолінгвістичних особливостей розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів і вербалізації їх у спонтанному мовленні дітей на дошкільному етапі онтогенезу (5–5;5 років).

Методи та методики дослідження ***Methods and Techniques of the Research***

Теоретико-методологічний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив виокремити *критерії* та *показники* виявлення стану та рівнів розвитку в дітей операцій розуміння значення фразеологізмів та вживання їх у спонтанному мовленні.

1. ***Семантичний критерій*** – дав можливість з'ясувати стан розвитку в дітей семантичних операцій (розуміння переносного значення фразеологізмів). ***Показники:*** *лексичний* – розвиток операцій розуміння прямого (буквального) значення; *метафоричний* – розвиток операцій розуміння переносного (вторинного) значення фразеологізмів; *концептуальний* – розвиток операцій розуміння концепта фразеологізму.

2. ***Прагматичний критерій*** – для вивчення стану розвитку операцій вживання фразеологізмів у спонтанному мовленні. ***Показники:*** *активність* вживання фразеологізмів; *правильність* відтворення фразеологізмів у мовленні; *доречність актуалізації* фразеологізмів у тій чи тій ситуації спілкування.

3. ***Експресивно-стилістичний критерій*** – для вивчення модальності забарвлення мовлення, пов'язаної з виражальними особливостями уживаних

фразеологізмів. **Показники:** оцінність мовлення; емоційність мовлення; образність мовлення.

Відповідно до **семантичного критерію** досліджувався стан розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів. З цією метою використано, перш за все, безпосередньо **психолінгвістичні методи**, зокрема: а) метод оцінки розуміння переносного значення приказок і метафор (Выготский, 1999); б) метод прямого тлумачення слова (Выготский, 1999); в) метод вибору одного варіанта значення із кількох парафраз (Vosniadou & Ortony, 1986). Застосовувалися також такі методи, як: *опитування дітей, фіксація їхніх висловлювань на диктофоні, бесіди з дітьми.*

Використання методу оцінки розуміння переносного значення приказок і метафор та методу прямого тлумачення слова давало змогу дослідити не тільки стан розвитку в дітей мовленнєвих операцій, а й мисленнєвих. Якщо дитина розуміє переносне значення фразеологізмів, то в неї розвинене абстрактне мислення; якщо у дитини виникають труднощі і вона розуміє фразеологізми в буквальному значенні, то в неї домінує образне мислення. Оцінювалася також якість тлумачення фразеологізмів: увага акцентувалася на тому, чи орієнтуються діти на істотні ознаки змісту фразеологізмів (повне пояснення переносного значення фразеологізму), чи пояснення розпливчасті, неясні, невизначені. Крім того, з'ясовувалася наявність прямого (денотативного, номінативного) трактування значення слів, що утворюють фразеологізм.

Студіювання психолінгвістичних особливостей розуміння дітьми переносного значення фразеологізмів здійснювалося індивідуально з кожною дитиною. Діагностування проводилося у формі гри «Допоможи Ведмедику розгадати незвичні вирази». Хід гри полягає у нижчевикладеному. Вихователь (психолог) звертався до дитини: «Подивись, наш Ведмедик плаче. Знаєш чому? Він любить слухати оповідання, казки. Але коли він їх слухає, то чує багато незвичних виразів, яких він не розуміє. А від того, що Ведмедик не розуміє ці незвичні вирази, він не може повністю зрозуміти, про що в них розповідається. Давай допоможемо Ведмедику та пояснимо ці незвичні вирази. Як ти розумієш вираз...?». *Стимульний матеріал:* як сніг на голову; гнатися за двома зайцями; водою не розлити; розв'язати язика; ловити гав; бити байдики; як п'яте колесо до воза; тримати язика за зубами; як кіт наплакав; водити за носа.

Слід зауважити, що було передбаченой додатковий варіант завдання на випадок, коли у дитини виникали труднощі в декодуванні значення фразеологізму; вона не могла розшифрувати переносне значення фразеологізму (або взагалі мовчала, або пояснювала зміст фразеологічного виразу на основі випадкових асоціацій). У такій ситуації використовували метод «вибору одного тлумачення з представлених варіантів значень» (Vosniadou & Ortony, 1986). Дошкільникам пропонувалися 2-3 готових пояснень значення фразеологізму, з яких вони повинні були вибрати одне, котре розкривало переносне значення сприйнятого на слух фразеологізму. Наприклад, до фразеологізму «Як сніг на голову» правильним є таке тлумачення: йдеться про щось неочікуване, що відбулося несподівано, зненацька. Додатковий варіант: восени листя опадає з дерев, як сніг на голову; як сніг на голову. До фразеологізму «Тримати язика за зубами» правильне пояснення «мовчати, ні пари з вуст». Додаткові варіанти: щоб ніхто не бачив язика, його треба тримати за зубами; коли спілкуєшся з людьми треба не показувати язика, а тримати його за зубами. Що давав можливість з'ясувати цей метод? По-перше, у чому в дітей виникають

труднощі: в розумінні переносного значення фразеологізму, чи у мовленнєвій експлікації розумінь. По-друге, передбачалося, що дитина, яка не розуміє переносне значення фразеологізму, тобто мислить конкретно, не зможе вибрати з поданих варіантів значень власне переносне, а орієнтуватиметься на другорядні, невиразні.

Обробка результатів діагностування відбувалася у такий спосіб: відповіді дітей оцінювалися за чотирибальною шкалою від 0 до 3 балів (3 бали – дитина правильно тлумачить переносне значення фразеологізму; 2 бали – дитина дає адекватний, наближений до правильного трактування, опис фразеологізму; 1 бал – неправильно пояснює значення фразеологізму; 0 балів – дитина не вступає в комунікацію). *Максимальна кількість балів – 30. Стан розвитку операцій розуміння значення фразеологізмів (за семантичним критерієм):* 26–30 балів – розвинені повною мірою; 17–25 балів – частково-розвиненні; 8–16 балів – розвинені мінімально; 0–7 балів – нерозвинені.

Згідно із **прагматичним критерієм** досліджувався стан розвитку в дітей операцій експлікування фразеологізмів у спонтанному мовленні. З цією метою використовувався обсерваційний метод над мовленням дітей у різних життєвих ситуаціях. Крім того, фіксували, чи вживають діти фразеологізми, коли перед ними поставлене мовленнєве завдання, на зразок переказати казку, оповідання, придумати текст-розповідь, текст-опис тощо. *Обробка результатів діагностування* відбувалася у такий спосіб: мовлення дітей оцінювалося за чотирибальною шкалою від 0 до 3 балів за показниками: а) *активність вживання* (3 бали – дитина активно та самостійно (без вимоги психолога чи вихователя) вживає фразеологізми у мовленні; 2 бали – дитина вживає фразеологізми у мовленні здебільшого за вимогою вихователя або в процесі переказу казки; 1 бал – дитина не вживає в мовленні фразеологізми за умови нагадування вихователя, а тільки в процесі переказу казки; 0 балів – у мовленні відсутні фразеологізми); б) *правильність відтворення* (3 бали – дитина граматично правильно відтворює фразеологізми, не змінюючи канонічної форми; 2 бали – у відтворенні фразеологізмів дитина інколи припускається змін у їхній канонічній формі (але в процесі переказування казки фразеологізми відтворюються правильно); 1 бал – у відтворенні фразеологізмів дитина припускається транспозиції та редукції; 0 балів – дитина не вживає в мовленні фразеологізми навіть при переказі казки); в) *доречність вживання* (3 бали – дитина доречно (відповідно до життєвої ситуації, ситуації спілкування) актуалізує в мовленні фразеологізми; 2 бали – дитина переважно по суті актуалізує в мовленні фразеологізми, проте інколи в спонтанному мовленні припускається недоречного вживання фразеологізмів; 1 – дитина недоречно вживає фразеологізми як у стимульованому, так і в спонтанному мовленні; 0 балів – дитина не вживає фразеологізмів). *Максимальна кількість балів – 9. Стан розвитку операцій вживання фразеологізмів у мовленні (за прагматичним критерієм):* 8–9 балів – операції розвинені повною мірою; 5–7 балів – частково-розвиненні операції; 2–4 бали – розвинені мінімально; 0–1 бал – нерозвинені.

Згідно з **експресивно-стилістичним критерієм** досліджувалися операції стилістично-експресивного прояву мовлення дітей. З цією метою використовувався метод *спостереження* над спонтанними висловлюваннями дошкільників. *Обробка результатів діагностування* відбувалася у такий спосіб: мовлення дітей оцінювалося за чотирибальною шкалою від 0 до 3 балів за показниками: а) *оцінність* (3 бали – дитина активно використовує в мовленні фразеологізми, може дати або схвальну, або несхвальну характеристику предмета, ситуації, використовуючи 9–10 фразеологізмів («ведмідь на вухо наступив», «вовк у овечій шкурі», «гострий на язик», «гострий на око», «добре

серце», «заяча душа», «кривити душею», «мовчати, як риба у воді», «пасти задніх, «язик без кісточок»); 2 бали – дитина дає або схвальну, або несхвальну характеристику предмета, використовуючи 5–8 фразеологізмів; 1 бал – дитина дає або схвальну, або несхвальну характеристику предмета, використовуючи 2–4 фразеологізми; 0 балів – дитина або дає схвальну чи несхвальну характеристику, використовуючи 1 фразеологізм, або взагалі не використовує); б) *емоційність* (3 бали – дитина активно використовує в мовленні 9–10 фразеологізмів для передачі емоційних станів («аж душа радіє», «аж душа болить», «аж пальчики оближеш», «зі щирим серцем», «з дорогою душею», «з охотою», «аж волосся піднімається», «на сьомому небі», «виводити з себе», «вішати носа»); 2 бали – дитина використовує у мовленні 5–8 фразеологізмів для передачі емоційного стану; 2 бали – дитина використовує у висловлюваннях 2–4 фразеологізми для передачі емоційного стану; 1 бал – дитина використовує у мовленні 1 фразеологізм для передачі емоційного стану, або взагалі не використовує фразеологізми в мовленні); в) *образність* (3 бали – дитина активно використовує в мовленні 9–10 фразеологізмів зі словами-концептами (наприклад: «гарна як червона калина», «боятися як вогню», «міцний як дуб», «обходити десятою дорогою», «на вербі груші», «пашіти вогнем», «рости як верба при воді», «як вогнем», «щасливий як пташка», «за покликом серця»); 2 бали – дитина використовує у висловлюваннях 5–8 фразеологізмів; 1 бал – дитина використовує в мовленні 2–4 фразеологізми; 0 балів – дитина використовує в мовленні 1 фразеологізм зі словами-концептами, або взагалі не використовує). *Обробка результатів діагностування*: максимальна кількість балів – 9. *Стан розвитку операцій вживання фразеологізмів у мовленні (за експресивно-стилістичним критерієм)*: 8–9 балів – розвинені повною мірою; 5–7 бали – частковорозвинені; 2–4 бали – розвинені мінімально; 0–1 бал – нерозвинені.

Бали, які отримують діти за трьома критеріями (семантичний, прагматичний, експресивно-стилістичний), представлено у зведеній таблиці 1.

Таблиця 1. Зведена таблиця балів, які отримують діти за трьома критеріями

№	Критерії	Одиниці виміру	Стан розвитку операцій розуміння значення фразеологізмів та їх вживання у мовленні			
			Розвинені повною мірою	Частково розвинені	Мінімально розвинені	Нерозвинені
Б А Л И						
1.	Семантичний	Операції розуміння значення фразеологізмів	30–26	25–17	16–8	7–0
2.	Прагматичний	Операції вживання фразеологізмів у мовленні	9–8	7–5	4–2	1–0
3.	Експресивно-стилістичний	Операції оцінності, емоційності, образності мовлення	9–8	7–5	4–2	1–0
Максимальна кількість балів за трьома критеріями – 48 <i>Стан розвитку операцій розуміння переносного значення фразеологізмів:</i> 41-48 – розвинені повною мірою; 28-40 – частково розвинені; 19-27 – мінімально розвинені; 0-18 – нерозвинені.						

Отже, підраховувалася загальна сума набраних балів за трьома критеріями, після чого отримані результати узагальнювалися та були представлені в мовленнєвому

профілі кожної дитини щодо рівня розвиненості в неї операцій розуміння переносного значення фразеологізмів і їхнього вживання у спонтанному мовленні.

Вибірка *Participants*

У констатувальному експерименті приймало участь 178 дітей старшого дошкільного віку (5–5;5 років), які відвідують заклади дошкільної освіти Київської, Хмельницької, Херсонської, Черкаської областей України. Для забезпечення внутрішньої тазовнішньої валідності здійснювався випадковий відбір учасників експерименту для створення простих випадкових вибірок. Використання такої вибірки ґрунтується на передбаченні, що кожний член популяції з рівною вірогідністю може потрапити у вибірку. Перед проведенням дослідження було отримано дозвіл від батьків на участь їхніх дітей в експерименті. Всі батьки, вихователі, психологи були ознайомлені з метою проведення дослідження, його процедурою та програмою.

Результати дослідження *Results*

Аналіз результатів виконання дітьми завдань на тлумачення значення фразеологізмів за *семантичним критерієм* засвідчив такі результати: 7,4 % дітей пояснювали переносне значення фразеологізмів; 35,4 % дошкільників пояснювали фразеологізми в прямому значенні; 44,2 % респондентів пояснювали значення фразеологізмів через асоціативні зв'язки; 9,8 % дошкільників давали семантично аномальні відповіді; 3,2 % дітей не вступали в комунікацію (рис. 1).

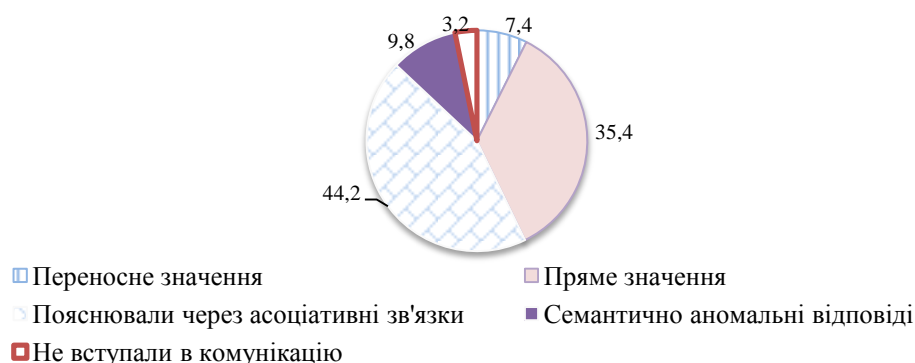

Рисунок 1. Стан розвитку в дітей операцій розуміння прямого та переносного значення фразеологізмів

У ситуації наявності поданих варіантів значень фразеологізмів, більшість дошкільників швидше та без особливих труднощів вибирали саме переносне. Чому так відбувалося? Тому що дітям вже не треба було самостійно програмувати думки й експлікувати їх у мовленні при поясненні переносного значення фразеологізму. У них були вже готові мовленнєві зразки. Відтак, кількість дітей, які правильно вибирали переносне значення (із запропонованих варіантів значень) зростала, порівняно з кількістю дітей, які могли пояснити переносне значення фразеологізмів без запропонованих варіантів значень. Так, 20,4% дітей обирали правильний варіант (переносне значення фразеологізму), 59,4% дітей вибирали пряме значення

фразеологізму, 14,8% дошкільників здійснювали вибір асоціативного варіанту значень, 4,1% респондентів обирали варіант, що розкривав семантично аномальне значення, 1,3% дітей не вступали в комунікацію (Рис. 2).

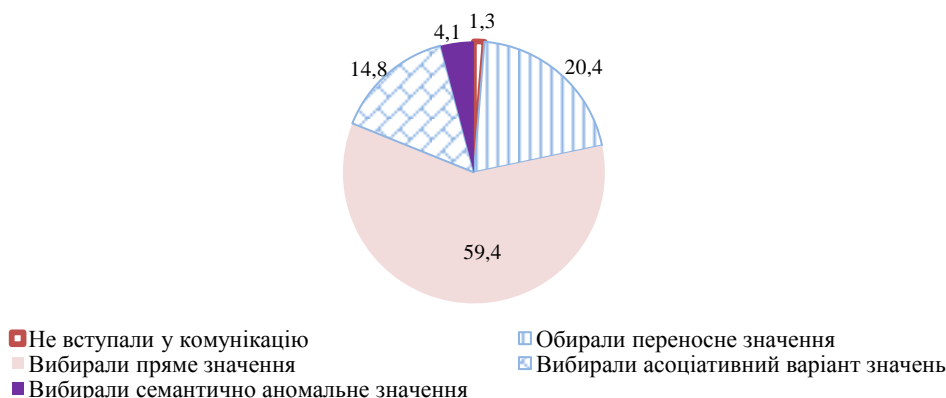

Рисунок 2. Вибір дітьми переносного значення фразеологізмів із поданих варіантів значень

Співвідношення отриманих результатів щодо стану розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів (без запропонованих варіантів) та в ситуації вибору значення з поданих варіантів наочно представлено на рисунку 3.

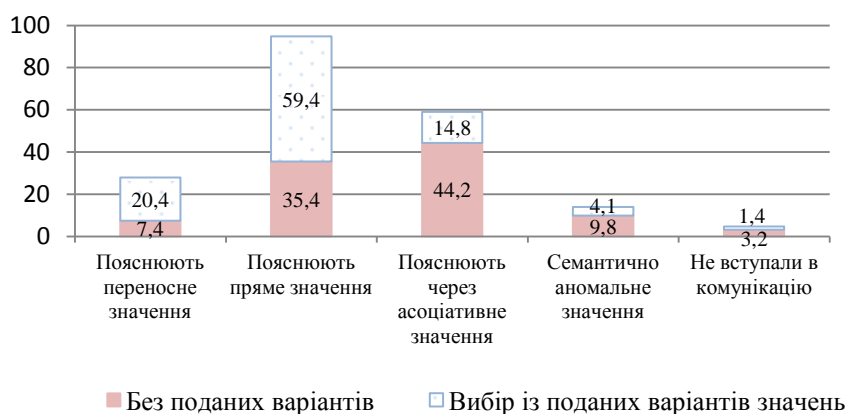
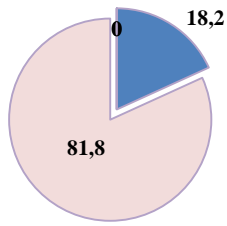

Рисунок 3. Розуміння дітьми значення фразеологізмів у ситуаціях без варіантів значень та з поданими варіантами значень

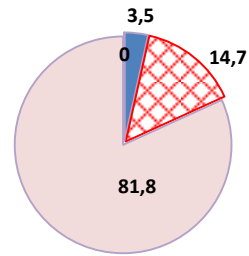
Отже, проведене дослідження засвідчило, що в дітей наявна інтуїтивна мовна здатність відчувати загальний смисл фразеологізмів. Проте їм важко експлікувати цей смисл без додаткового стимулювання (варіантів відповідей). У ситуації додаткового стимулювання частина дітей здатна вибрати з варіантів значень правильний варіант – переносне значення фразеологізмів.

Згідно із **прагматичним критерієм** досліджувався стан розвитку в дітей операцій експлікування фразеологізмів у спонтанному мовленні. За результатами проведеного експерименту були отримані кількісні та якісні дані за показниками: *активність уживання фразеологізмів; правильність відтворення фразеологізмів; доречність актуалізації фразеологізмів* (рис. 4, 5, 6). З'ясувалося, як саме діти відтворюють фразеологізми у висловлюваннях.

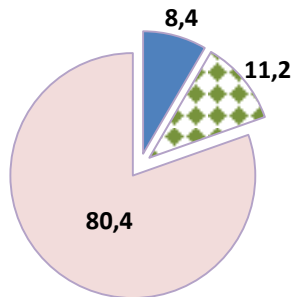
■ Вживання фразеологізмів
 □ Відсутність вживання фразеологізмів

Рисунок 4. Активність вживання фразеологізмів

■ Відтворюють ФО повністю, правильно
 ■ Відтворюють, порушуючи структуру і зміст
 □ Відсутність відтворення

Рисунок 5. Правильність відтворення

■ У спілкуванні
 ■ Відповідно до тексту при переказі казки
 □ Не здатні актуалізувати

Рисунок 6. Доречність актуалізації в мовленні

Згідно з *експресивно-стилістичним критерієм* досліджувався стан розвитку в дітей операцій експресивності забарвлення мовлення за показниками: *оцінність; емоційність; образність* (Рис. 7).

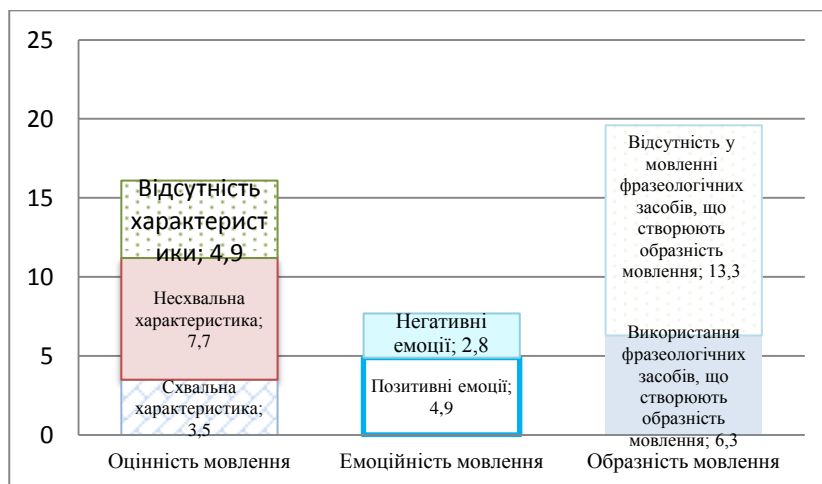

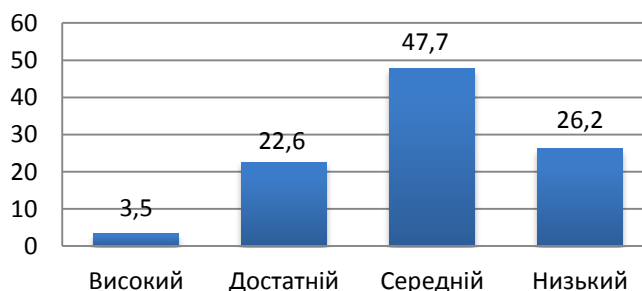
Рисунок 7. Експериментальні дані щодо розвитку операцій оцінності, емоційності й образності мовлення як якісних показників експресивності мовлення дітей

Аналіз результатів обсервації стану розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів, а також вживання фразеологізмів у мовленні засвідчив нерівномірність розвитку цих операцій, а також дав можливість визначити індивідуальні рівні сформованості у дітей відповідних операцій: високий, достатній середній, низький (Табл. 3).

Таблиця 3. Рівні розвитку в дітей операцій розуміння значення фразеологізмів і вживання їх у спонтанному мовленні

	Критерії	Одиниці виміру	Рівні розвитку мовленнєвих операцій (%)			
			Високий	Достатній	Середній	Низький
			Б А Л И			
			48–41	40–28	27–19	18–0
1.	Семантичний	Операції розуміння значення фразеологізмів	7,4	35,4	44,2	13,0
2.	Прагматичний	Операції вживання фразеологізмів у мовленні	3,5	14,7	19,9	61,9
3.	Експресивно-стилістичний	Операції оцінності, емоційності, образності мовлення	–	17,6	78,9	3,5
4.	Середній показник розвитку в дітей операцій розуміння значення фразеологізмів та вживання їх у мовленні		3,5	22,6	47,7	26,2

Різномірний стан розвитку в дітей операцій розуміння значення фразеологізмів та їх вживання у мовленні графічно представлено на рисунку 8.

Рисунок 8. Рівні розвитку в дітей операцій розуміння значення фразеологізмів і вживання їх у мовленні

Встановлено, що кожний рівень розвитку операцій розуміння переносного значення фразеологізмів і вживання їх у мовленні співвідноситься з певними психологічними та психолінгвістичними характеристиками.

До високого рівня розвитку операцій (41–48 балів) віднесено дітей (3,5%), у яких повною мірою розвинені операції розуміння переносного значення фразеологізмів та операції вживання фразеологізмів у мовленні. Дошкільники не тільки розуміють переносне значення, але й намагаються його пояснювати, проте у своєрідний спосіб, притаманний дітям цього віку (пояснюють переносне значення шляхом розкриття змісту фразеологізмів за допомогою конкретних прикладів, що є одним із безпосередніх проявів узагальненого переносного значення певного фразеологічного виразу; здійснюють опис фразеологізму, наближений до правильного трактування; замінюють фразеологізми синонімічним словосполученням). Діти активно операціоналізують фразеологічні структури у спонтанному мовленні, граматично правильно їх вживають, не змінюють їхньої усталеної форми, влучно, по суті актуалізують у спонтанних висловлюваннях. Мовлення дітей характеризується яскраво вираженою емоційністю, воно емоційно забарвлене в експресивному й образному планах, містить

фразеологізми зі словами-концептами. У висловлюваннях дошкільників простежуються схвальні та несхвальні характеристики засобами фразеологічних структур.

До *достатнього рівня розвитку операцій* (28–40 балів) віднесені діти (22,6 %), у яких частково розвинені операції розуміння значення фразеологізмів та їх вживання у мовленні. Ці діти розуміють фразеологізми в прямому значенні, а також розкривають переносне значення фразеологічних одиниць не шляхом самостійного тлумачення, а лише у спосіб вибору варіанта значення із поданих їм на допомогу функціональних еквівалентів. Дошкільники актуалізують фразеологічні звороти в мовленні переважно в ситуації прохання вихователя про вживання незвичних виразів під час переказування казки; відтворюють фразеологізми в усталеній формі; вживають фразеологізми по суті і влучно. Діти спроможні оцінювати вчинки та дії однолітків, давати схвальні чи несхвальні характеристики засобами фразеологізмів, але оцінність мовлення номінована здебільшого негативними стилістично заниженими характеристиками. Емоційність мовлення дошкільники виражають за допомогою фразеологічних сполук, що відтворюють емоційні стани (захоплення, радість, подив, здивування, образа, розгубленість).

До *середнього рівня розвитку операцій* (19–27 балів) віднесено 47,7 % дітей, у яких мінімально розвинені операції розуміння значення фразеологізмів та їх вживання в мовленні. Ці діти не розуміють переносне значення фразеологізмів, проте в ситуації додаткового стимулювання (вибору варіанта значення із запропонованих) вибирають як переносне значення, так і асоціативне. Дошкільники експлікують фразеологічні звороти в процесі переказування казок і тільки у ситуаціях, коли вихователь нагадує їм про необхідність вживання незвичних виразів. Відтворюючи фразеологічні структури, діти як правило змінюють їхню усталену форму через редукцію і трансформацію. Діти, віднесені до цієї групи, недоцільно операціоналізують фразеологізми в різних мовленнєвих ситуаціях. У висловлюваннях не простежується оцінність та емоційність. Образність мовлення зумовлюється фразеологічними структурами, почутими з казок і використовуваними при їх переказі.

До *низького рівня розвитку операцій* (0–18 балів) віднесені діти (26,2 %), у яких нерозвинені операції розуміння значення фразеологізмів та їх вживання у мовленні. Ці діти не розуміють ні переносного, ні прямого значення фразеологізмів. У ситуації додаткового стимулювання вони вибирають як асоціативне значення, так і семантично аномальне. До цієї групи віднесено також респондентів, які не вступають у комунікацію з вихователем/психологом. У мовленні дітей відсутні фразеологізми.

Проведене дослідження дало можливість зафіксувати *труднощі*, пов'язані з розшифруванням переносного значення фразеологізмів та їхнього вербалізування в мовленні, а саме: а) труднощі гальмування номінативних значень окремих слів, які утворюють фразеологічну структуру; б) труднощі абстрагування від сторонніх (випадкових) асоціацій; в) труднощі експлікування переносних значень фразеологізмів у спонтанному мовленні.

Вважаємо, що причини виникнення цих труднощів полягають у нерозвиненості в дітей мовленнєвих і когнітивних операцій, а саме: нерозвиненість операцій метафоризації, «деактуалізації» компонентів фразеологічних одиниць (транспозиції сем); нерозвиненість операцій семантичного синтаксування та вибору мовних значень слів; нерозвиненість операцій вторинного семіозису, коли готове словосполучення (фразеологізм) використовується для позначення іншого змісту; нерозвиненість операцій осмислення; нерозвиненість операцій гальмування побічних асоціацій, які

спричиняють неточне, неправильне розуміння значення фразеологізмів; нерозвиненість операцій абстрагування від денотативного значення окремих слів, з яких утворюється цілісний фразеологічний вираз; обмежений мовно-мовленнєвий досвід дітей; обмежений життєвий досвід дітей; домінування наочно-чуттєвих вражень і конкретно-образного мислення над абстрактним і вербально-логічним; нерозвиненість операцій запам'ятовування фразеологізмів і збереження їх у пам'яті.

Крім того, вагомою причиною виникнення в дітей цих труднощів є те, що в закладах дошкільної освіти до цього часу недостатньо уваги приділяється цілеспрямованому розвитку в дітей операцій розуміння переносного значення фразеологізмів, а також роботі зі збагачення мовлення дітей фразеологічними виразами та використання цих стійких колоритних, дотепних і влучних сполук у комунікації. Відтак, дошкільники епізодично сприймають фразеологізми в середовищі ЗДО (можливо, й у середовищі сім'ї, у навколишній дійсності); у них відсутня практика систематичного експлікування (вживання) фразеологізмів у спонтанному мовленні (через відсутність у ЗДО відповідної цілеспрямованої роботи, спеціально створених ситуацій, що стимулювали б дітей на висловлювання з використанням фразеологізмів), що призводить до того, що більшість сприйнятих та осмислених дітьми фразеологічних виразів «переходять» у пасивне мовлення дошкільників.

Висновки *Conclusions*

Оволодіння дошкільниками фразеологією рідної мови відбувається стихійно, під впливом мовлення оточуючих (шляхом імітації мови дорослих, повторення за ними цікавих і незвичних виразів), та вибірково (діти використовують у мовленні фразеологізми прості за формою, доступні для розуміння, близькі їхньому життєвому досвіду). Дошкільники краще розуміють значення фразеологізмів, ніж уживають їх в усному мовленні. Використання фразеологізмів у спонтанному мовленні є для дітей складнішою мовленнєвою операцією, ніж операція розшифрування переносного значення фразеологізму. Пояснюємо це тим, що в старшому дошкільному віці активний словник дітей збагачується (в тому числі фразеологізмами, почутими від дорослих у повсякденному житті в певних ситуаціях), водночас більшість фразеологічних структур переходять у пасивний словник дітей. Збільшення кількості вживаних у мовленні фразеологізмів спостерігається в тому випадку, коли перед дітьми ставиться вимога використати незвичні вирази (смішні, дотепні, яскраві, цікаві), що прикрашають та увиразнюють мовлення, роблять його образним, колоритним, влучним, дотепним (без уживання вихователем термінології, з опорою на чуття мови). Але більшість тих фразеологізмів, які відтворюються дітьми у висловлюваннях (як у ситуації спонтанного мовлення, так і в ситуації стимулювання з боку вихователя), використовується ними в неточному, приблизному або взагалі неправильному значенні. Фразеологія дошкільників стилістично однорідна, вона представлена тільки тими фразеологічними структурами, які найчастіше уживаються як дорослими, так і самими дітьми.

Отже, експеримент дав змогу стверджувати, що і операції розуміння переносного значення фразеологізмів, і операції вживання фразеологізмів у спонтанному мовленні перебувають ще на стадії становлення та потребують подальшого їхнього розвитку в дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи подальших досліджень* убачаємо в розробці й апробуванні психотехнологій

цілеспрямованого формування дітей старшого дошкільного віку операцій розуміння переносного значення фразеологізмів і вживання їх у мовленні.

Література *References*

Ахутина Т.В. *Нейролінгвистический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания.* Москва: Теревинф, 2002. 144 с.

Выготский Л.С. *Мышление и речь.* Москва: Лабиринт, 1999. 352 с.

Гвоздев А.Н.(1961). *Вопросы изучения детской речи.* Москва: Изд-во АПН РСФСР.

Харченко В.К. (1987). Семантика слова в детской речи: проблемы и наблюдения. *Детская речь как предмет лингвистического изучения*(с. 23–34). Ленинград.

Abrahamsen E.P., & Burke-Williams D. (2004). Comprehension of idioms by children with learning disabilities: Metaphoric transparency and syntactic frozenness. *Journal of Psycholinguistic Research*, 33, 203–215.

Caillies S., & Le Sourn-Bissaoui S. (2006). Idiom comprehension in French children: A cock-and-bull story. *European Journal of Developmental Psychology*, 3(2), 189–206.

<https://doi.org/10.1080/17405620500412325>

Chiappe D.L., & Chiappe P. (2007). The role of working memory in metaphor production and comprehension. *Journal of Memory and Language*, 56(2), 172–188.

<https://doi.org/10.1016/j.jml.2006.11.006>

Vosniadou S., & Ortony A. (1986). Testing the metaphoric competence of the young child: Paraphrase vs. Enactment. *Human Development*, 29, 226–230.

